

СЕКЦІЯ 1

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ДУХОВНА КРИЗА ТА ЗМІНА ПАРАДИГМ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

SPIRITUAL CRISIS AND PARADIGM SHIFT IN MODERN SOCIETY

У статті розглядається феномен духовної кризи, що виникає в умовах сучасного інформаційного суспільства, його вплив на наукові й культурні парадигми. Зосереджено увагу на причинах, проявах і наслідках духовної кризи для особистості та суспільства. Особливий акцент робиться на концепції зміни парадигм Томаса Куна та її актуальності в сучасних соціокультурних процесах. Одним із ключових аспектів цих змін є феномен духовної кризи, який проявляється у втраті традиційних цінностей, осмислення сенсу життя та моральних орієнтирів.

Розглядається поширена позиція «Це ваш погляд, а це – мій. Кожен має право на власну думку», яка є прийнятною, якщо йдеться про суб'єктивні погляди, але висловлюється думка, що вона не може бути підставою для заперечення об'єктивної істини. Суспільство, яке все більше втрачає віру в можливість об'єктивного знання, що створює умови для хаосу у процесах пізнання та соціального розвитку, це не просто песимістичний прогноз, а реальна загроза майбутньому людства, тому йдеться про важливість окреслення можливих варіантів сприйняття та відображення об'єктивної реальності на ретроспективу.

Обумовлюється необхідність урахування концепції «точки огляду», яка є відправною точкою будь-якої епістемологічної теорії, що претендує на істинну системність і визнає розвиток цілісності без чітко визначених меж. Саме визначеність точки огляду дозволяє чітко класифікувати результати пізнання, надавати їм різного рівня значущості та достовірності. Це запобігає перемішуванню наявних знань і гіпотетичного, пояснюваного та переконливого, термінологічним суперечностям. Відсутність чіткої точки огляду веде до невиправданих зміщень і компіляцій, коли інформація, отримана різними пізнавальними засобами або в різних епістемологічних системах, змішується без урахування реальної прихованої складності об'єкта пізнання.

У статті обґрунтовується необхідність повернення до осмислення точки огляду як ключового методологічного принципу прогресу. Зазначається, що саме динамічний підхід до знань дозволяє уникнути стагнації та сприяє розширенню людського розуміння світу.

Ключові слова: духовна криза, зміна парадигм, інформаційне суспільство, постмодернізм, наукові революції.

This article examines the phenomenon of spiritual crisis arising in the context of modern information society and its impact on scientific

and cultural paradigms. The focus is placed on the causes, manifestations, and consequences of spiritual crises at both the individual and societal levels. Particular attention is given to Thomas Kuhn's concept of paradigm shifts and its relevance to contemporary sociocultural processes. A key aspect of these transformations is the phenomenon of spiritual crisis, which manifests in the loss of traditional values, the search for meaning in life, and shifts in moral orientations.

The widely held perspective is examined, such as "This is your point of view, and this is mine". Everyone has the right to their own opinion, which is acceptable when referring to subjective perspectives. However, the argument is made that this stance cannot serve as a basis for denying objective truth. An increasing loss of faith in the possibility of objective knowledge creates conditions for chaos in the processes of cognition and social development. The article emphasizes that this is not merely a pessimistic forecast but a genuine threat to humanity's future, highlighting the necessity of delineating potential ways of perceiving and reflecting objective reality from a retrospective standpoint.

The necessity of considering the concept of "point of view" is substantiated, as it serves as the starting point for any epistemological theory that aspires to systematic coherence and acknowledges the development of a holistic understanding without rigid boundaries. A clearly defined perspective enables the classification of knowledge outcomes, attributing different levels of significance and credibility to them. This prevents the indiscriminate blending of existing knowledge with hypothetical, explanatory, or persuasive constructs, as well as terminological contradictions. The absence of a clear perspective leads to unjustified shifts and compilations, where information obtained through different cognitive means or within distinct epistemological frameworks is amalgamated without accounting for the inherent complexity of the object of study.

The article argues for the necessity of revisiting the concept of the need to take into account the concept of «point of view», which is the starting point of any epistemological theory that claims to be truly systematic and recognizes the development of integrity without clearly defined boundaries, is stipulated. as a key methodological principle of progress. It is noted that a dynamic approach to knowledge helps avoid stagnation and contributes to the expansion of human understanding of the world.

Key words: spiritual crisis, paradigm shift, information society, postmodernism, scientific revolutions.

УДК 159.923.2-044.372:316.42] (045)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.71.1>

Сіренко А. Є.

к.пед.н., доцент кафедри психології
Черкаський державний технологічний
університет

Яворська Г. Ю.

к.психол.н., доцент кафедри психології
Черкаський державний технологічний
університет

Яворський М. В.

к.психол.н., доцент кафедри психології
Черкаський державний технологічний
університет

Сучасний світ перебуває у стані динамічних змін, які охоплюють усі сфери людського існування. Одним із важливих складників цих трансформацій є явище духовної кризи, що проявляється в поступовому розмиванні традиційних цінностей, пошуку сенсу буття та переосмисленні моральних орієнтирів. Цей феномен безпосередньо пов'язаний зі змінами в наукових і культурних підходах, що, своєю чергою, впливає на соціальний розвиток і визначає майбутні траєкторії розвитку суспільства [7].

Кожна історична епоха формує власне уявлення про світ, яке визначає спосіб сприйняття дійсності та місце людини в ній. Світогляд конкретного періоду розвивається під впливом панівних наукових, культурних, релігійних і філософських концепцій [3]. Проте ці уявлення не лише визначають актуальну картину світу, але й впливають на наше розуміння минулого й уявлення про майбутнє. Отже, історичні події та перспективи людства розглядаються крізь призму сучасних світоглядних настанов, що часто робить їх інтерпретацію радше необхідною, аніж об'єктивно істинною [9].

У різні періоди історії людство стикається із ситуаціями, коли панівний світогляд починає суперечити новим реаліям, що й породжує явище, яке часто називають духовною кризою. У такі моменти суспільна свідомість переживає стан глибокої поляризації, що спричиняє почуття невизначеності, страху перед майбутнім і гальмує соціокультурний розвиток. Водночас не завжди такі процеси означають реальну кризу становлення цивілізації. Нерідко вони стосуються лише змін у політичній, ідеологічній чи науковій сферах, тоді як фундаментальні аспекти людської природи залишаються сталими. Саме тому справжня природа цих «криз» може бути об'єктивно оцінена лише із плином часу [6].

Сучасна епоха також відповідає цьому розумінню «духовної кризи». Жодна зі світоглядних концепцій не здатна повною мірою визначити єдиний напрям розвитку суспільства, що ускладнює формування узгодженої парадигми майбутнього. Науковий прогрес, орієнтований переважно на вирішення прикладних завдань, стає надмірно емпіричним і втрачає зв'язок із гуманітарними дисциплінами, філософією та релігійною думкою (К. Поппер, 1959 р.). Окрім того, наука поділяється на дві великі сфери – природничо-математичну та соціально-гуманітарну, між якими досі не вибудовано цілісного методологічного синтезу [11; 12].

Мета роботи – дослідити феномен духовної кризи в умовах сучасного інформаційного суспільства, проаналізувати її вплив на наукові й культурні парадигми, а також визначити основні причини, прояви та наслідки цього явища для особистості та суспільства.

Філософія, розпалася на множинність персональних концепцій, кожна з яких претендує на істину, але не здатна створити єдину загально-

прийнятну систему знань. Це призводить до парадоксу: сама природа філософії передбачає універсальність, але водночас вона роздроблена на різні школи, що унеможлиблює єдину інтерпретацію її сутності [8]. Склалась ситуація, коли філософія множить, але не розвивається як єдине цілісне явище.

Культура, яка традиційно виконувала роль системоутворювального елементу суспільної свідомості, також переживає кризу ідентичності. Технічний прогрес сприяв появі великої кількості автономних культурних течій, що не мають спільних цінностей і не взаємодіють одна з одною [1]. Незважаючи на спроби інтелектуальної еліти знайти механізми інтеграції, ці зусилля залишаються маргінальними, оскільки не впливають на масову культуру, а внутрішні суперечності самої культури лише загострюються.

Отже, сучасна духовна криза є наслідком глибоких трансформацій у сферах науки, філософії та культури. Відсутність єдиної світоглядної основи створює відчуття непевності та пошуку нових орієнтирів. Подолання цієї кризи можливе лише через інтеграцію різних сфер знань, їхню взаємодію та переосмислення фундаментальних цінностей людства [6].

До кінця XX ст. релігія була практично витіснена на периферію суспільної свідомості. Незважаючи на численні спроби її «реабілітації» через появу медійних проповідників, поширення доступних церковних спільнот і впровадження особливої політкоректності, релігійний світогляд залишився характерним лише для обмежених соціальних груп [7]. Сучасна людина продовжує вірити, однак ця віра більше не формує її фундаментального сприйняття реальності. Інакше кажучи, особистісна віра та релігійна картина світу вже не є тотожними поняттями. Хоча на Сході релігія все ще зберігає деякі світоглядні функції, вона виступає радше способом гармонізації традиційного менталітету, аніж центральним системоутворювальним елементом (С. Гантінгтон, 1996 р.).

Ідеї гуманізму, навпаки, залишаються далеко попереду реального суспільного розвитку. Як жартував Конрад Лоренц, «відсутня ланка між мавпою і людиною – це ми». Цей вислів відображає складність становлення гуманістичних ідей як загальноприйнятих соціальних норм [9]. Попри проголошення гуманістичних принципів, що ставлять людину в центр системи цінностей, їх реальне впровадження в масову свідомість відбувається вкрай повільно. Поки гуманістичні засади не стануть внутрішньою мотивацією соціальної діяльності й індивідуальної поведінки, вони залишатимуться утопічними концепціями, підтримуваними лише вузькими групами активістів, зокрема екологічними рухами, правозахисниками й антиглобалістами.

Світогляд сучасної епохи також містить окремий пласт, пов'язаний із паранормальними явищами: парапсихологією, екстрасенсорикою, езотерикою. Дискусії щодо цих феноменів набули

крайньої поляризації: вони або приймаються без застережень, або категорично заперечуються як науково неспроможні (К. Поппер, 1959 р.). Попри спроби окремих дослідників знайти раціональні пояснення аномальним явищам, їхні висновки залишаються вузькоспеціалізованими та не впливають на загальну наукову картину світу [11; 12].

Так виглядає загальна картина сучасної «духовної кризи», про яку часто ведуть мову інтелектуали. Сучасна парадигма пізнання залишається фрагментованою та неефективною, що ускладнює осмислення історичного минулого та формування чітких уявлень про майбутнє [6]. Вочевидь, необхідним є системний підхід, адже без інтеграції знань та їх адаптації до реальних потреб суспільства ми ризикуємо опинитися в ситуації ідеологічного та світоглядного хаосу.

Поширена позиція «Це ваш погляд, а це – мій. Кожен має право на власну думку» є прийнятною, якщо йдеться про суб'єктивні погляди. Однак вона не може бути підставою для заперечення об'єктивної істини. Суспільство все більше втрачає віру в можливість об'єктивного знання, що створює умови для хаосу у процесах пізнання та соціального розвитку. Це не просто песимістичний прогноз, а реальна загроза майбутньому людства [8].

Наука визнає необхідність системного підходу, окремі кроки в цьому напрямі вже здійснюються. Інколи він навіть проголошується новою парадигмою наукового пізнання. Проте наявні методи системного аналізу поки що не привели до якісного прориву, натомість створили додаткові проблеми, оскільки вихідні засади системного підходу залишаються невизначеними [1]. Замість створення справді нової концептуальної основи здійснюється лише механічне об'єднання елементів уже існуючих теорій.

Навіть більше, ми рідко замислюємося над важливим питанням: світ є цілісним, а цілісність передбачає системність, проте ці два поняття не є тотожними. Цілісність – це природний стан буття, тоді як система передбачає розвиток і зміни. Отже, будь-яка система завжди містить потенціал для виходу за межі наявних знань. Тому необхідно усвідомлювати, що в нашому розумінні світу завжди мають залишатися незаповнені області, які відкривають простір для нових відкриттів. Проте традиційне мислення прагне до закритих систем, у яких усі елементи піддаються чіткому поясненню. Такий підхід створює ілюзію завершеності знання, хоча насправді кожна нова теорія народжує нові питання. Урешті-решт, закритість системного мислення може перетворитися на перешкоду для подальшого розвитку науки і культури [9].

Замкнуті системи, що базуються на обмеженій кількості фундаментальних закономірностей, можуть існувати лише в межах теоретичного мислення, яке екстраполює окремі закономірності на реальність. Однак у природі такі конструкції відсутні [3; 10]. Отже, відправною точкою будь-якої епістемологічної теорії, що претендує на істинну

системність і визнає розвиток цілісності без чітко визначених меж, є концепція «точки огляду».

Точка огляду виступає водночас привілеєм і обмеженням людського пізнання. Вона визначає характер суб'єкта пізнання: його сутність, способи реалізації пізнавальних можливостей і методи адаптації зовнішнього світу для осмислення. Точка огляду зумовлює, що саме ми здатні усвідомлювати, які обмеження нашого сприйняття апіорі впливають на процес пізнання, що ми можемо стверджувати за його результатами та яким буде наш опис реальності [2].

Чітке визначення точки зору відіграє ключову роль у процесі пізнання, оскільки дає змогу систематизувати отримані результати, розподіляти їх за рівнем значущості та достовірності. Це дозволяє уникнути змішування фактичного знання з гіпотетичними припущеннями, розмежувати пояснювальне від переконливого й запобігти термінологічним суперечностям. Відсутність чіткої методологічної позиції може призвести до невірних узагальнень і компіляцій, коли інформація, здобута різними шляхами чи в рамках різних епістемологічних систем, об'єднується без належного врахування складності об'єкта дослідження. Отже, будь-яка когнітивна діяльність без чіткої визначеної точки зору ризикує стати методологічно некоректною [9].

Філософія неодноразово зверталася до цієї проблематики. Р. Декарт осмислював її через концепцію «субстанції, яка сумнівається», тоді як І. Кант ставив питання: «Що я можу знати?». Акцент традиційно робився на можливості пізнання, а не на суб'єкті пізнання, на сумніві як такому, а не на природі того, хто сумнівається. Такий підхід відкривав простір для методологічних спекуляцій, що допускали включення трансцендентальних і не завжди верифікованих елементів у структуру пізнавальної діяльності.

Наукове пізнання, незалежно від його прагнення до об'єктивності, залишається лише однією з форм людського пізнання, а не чимось абсолютним або сакральним [6]. Воно неминуче наслідуює обмеження людського мислення, оскільки є його похідною. Інакше кажучи, точка огляду накладає обмеження на пізнавальні можливості людини, отже, і на наукове пізнання, яке є частиною загального процесу когнітивної діяльності. Проте в науці часто ігнорується цей аспект: якщо в повсякденному житті люди усвідомлюють різницю між індивідуальними точками огляду, то в наукових дослідженнях існує тенденція до універсальності, що може призводити до викривлення реальності [7].

Людина, як зазначав Протагор, є «мірою всіх речей», однак будь-яка річ також є мірою всього іншого світу. Отже, ми не можемо ігнорувати обмеження, що накладаються точкою огляду, оскільки вони визначають структуру нашого пізнання. Наукове пізнання прагне до «об'єктивного погляду» на світ, але сама ця об'єктивність є специфічною формою суб'єктивності, яка залежить від пізна-

вальної перспективи. Визнання цього факту накладає відповідальність за коректність методології та проблематику достовірності знання [11; 12]. Водночас відмова від урахування точки огляду веде до методологічних помилок і логічних парадоксів, що ускладнюють формування цілісного бачення світу.

Точка огляду не є характеристикою фізичного простору, а радше відображає взаємозв'язок суб'єкта пізнання з об'єктом пізнання. Неможливо розглядати методологію пізнання, не беручи до уваги точку огляду [2].

Розгляньмо поняття «досвід». По суті, досвід є не просто накопиченням фактів, а способом упорядкування результатів пізнання щодо точки огляду. Інакше кажучи, це не хаотичне зібрання інформації, а структурований процес, організований згідно з можливостями, обмеженнями та цілями суб'єкта пізнання. Саме тому без чіткого визначення точки огляду та механізму впорядкування знань (тобто без концептуальної моделі досвіду) інформація перетворюється на безладний потік, у якому неможливо відрізнити головне від другорядного, достовірне від спекулятивного [3; 10].

Досвід, по суті, є інтерпретованою реальністю, яка пройшла попередній аналіз і стала основою для подальших когнітивних процесів. Проте в цьому полягає загроза: якщо ми ігноруємо точку огляду або не усвідомлюємо вихідних позицій, із яких було отримано знання, ми ризикуємо сприймати накопичений досвід як об'єктивну, завершену істину, а не як результат конкретного сприйняття та інтерпретації [8].

Саме в цьому криється одна з основних проблем сучасного світогляду. Людство звикло розглядати досвід як щось статичне й універсальне, не замислюючись, що він є продуктом визначеної пізнавальної перспективи. Втрачаючи усвідомлення точки огляду, ми втрачаємо здатність аналізувати обмеження та відносність нашого знання, що призводить до догматизації світогляду та гальмування інтелектуального розвитку [6].

Ця проблема є особливо актуальною в науковому пізнанні, яке претендує на об'єктивність і системність. Якщо не визначити чітко межі застосування окремої теорії, її граничні умови й основні припущення (тобто точку огляду), наукове знання може трансформуватися в догму, що імітує універсальність, але насправді обмежує прогрес. Важливо усвідомлювати, що будь-яка концептуальна система має бути відкритою для доповнення та перегляду у світлі нових відкриттів і взаємозв'язків, що ще не були охоплені існуючим пізнанням [1; 11; 12].

Отже, проблема точки огляду виходить за межі суто філософського дискурсу й охоплює всю систему людського знання, впливає на наші способи взаємодії з реальністю. Усвідомлення власних когнітивних обмежень визначає не лише ефективність наукового дослідження, а й здатність суспільства адекватно реагувати на виклики сучасного світу, запобігати світоглядному хаосу та глибоким духовним кризам.

Світ є цілісним, але наше знання про нього завжди має системний характер, що передбачає його обмеженість і залежність від когнітивних можливостей. Це означає, що знання ніколи не може бути тотожним реальності. Лише розуміння цієї відмінності дозволяє уникнути помилок, пов'язаних з абсолютизацією наявного досвіду, і залишає простір для подальшого розвитку та відкритості до нового.

Отже, повернення до осмислення точки огляду як ключового методологічного принципу є необхідною умовою прогресу. Без цього будь-яка система знань неминуче ризикує стати закритою, ізольованою від змін у реальності. Лише динамічний підхід до знання дозволяє уникнути стагнації та сприяє розширенню людського розуміння світу.

Духовна криза – це стан, який характеризується втратою сенсу існування, моральних орієнтирів і внутрішньої гармонії як на індивідуальному, так і на суспільному рівні. Вона може проявлятися у формі екзистенційного вакууму, станів депресії, відчуження та інших психологічних розладів. Станіслав і Крістіна Гроф визначають духовну кризу як «винятковий стан свідомості, що може досягати психотичних масштабів і подібний до станів, які описуються в містичних традиціях різних культур» [4].

Причини духовної кризи в епоху інформаційного суспільства. Сучасне інформаційне суспільство, яке характеризується стрімким технологічним прогресом і глобалізаційними процесами, створює передумови для загострення духовної кризи. Основними чинниками, що сприяють її виникненню, є:

- розпад традиційних цінностей: втрата значущості усталених моральних норм призводить до дезорієнтації особистості;
- гіперраціоналізація: прагнення до технологічного світогляду знижує увагу до духовних аспектів буття;
- соціальне відчуження: посилення індивідуалізму й ослаблення соціальних зв'язків сприяють відчуттю ізоляції та самотності. Як зазначає Тетяна Дишкант, «суспільство споживання, зосереджене на матеріальному благополуччі, розпадається на окремих індивідів, які поступово втрачають соціальну та духовну сутність» [5].

Рівні прояву духовної кризи:

- індивідуальний рівень: почуття безглуздості, депресивні стани, тривожність, відчуття екзистенційного вакууму;
- соціальний рівень: зростання насильства, моральний занепад, поглиблення соціальної нерівності;
- культурний рівень: комерціалізація мистецтва, знецінення культурної спадщини, домінування масової культури.

Томас Кун у своїй праці «Структура наукових революцій» описує концепцію «зміни парадигм» як механізм докорінного оновлення наукових і суспільних уявлень [3; 10]. Він виокремлює такі етапи розвитку науки:

– стабільна парадигма: період, коли наукове співтовариство працює в межах чинної моделі пізнання;

– кризовий стан: накопичення аномальних фактів, які не можуть бути пояснені в межах наявної парадигми.

Як зазначає Т.Кун, «кожна нова парадигма зароджується із кризи та є відповіддю на неї». Духовна криза може виступати каталізатором змін у суспільстві. Знецінення традиційних світоглядних орієнтирів спонукає до пошуку альтернативних підходів і нових ідей, що можуть стати основою для формування нової суспільної парадигми.

Отже, доведено, що криза не лише спричиняє руйнування застарілих світоглядних систем, а й слугує каталізатором для формування нових парадигм мислення. Перехід до нових ціннісних орієнтацій є необхідним для адаптації суспільства до сучасних викликів. Отже, духовна криза може розглядатися не лише як проблема, а і як можливість для розвитку, що відкриває нові перспективи в науковому, філософському та соціальному дискурсах. Майбутні дослідження можуть зосередитися на емпіричному аналізі механізмів подолання духовної кризи та впливу нових світоглядних парадигм на різні аспекти суспільного життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / пер. із фр. В. Ховхуна. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.
2. Гуссерль Е. Криза європейського людства і філософія / пер. Е. Причепій. *Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями*. Київ : Ваклер, 1996. С. 61–94.
3. Кун Т. Структура наукових революцій. Київ : Port-Royal, 2001. 228 с.
4. Гроф С. Психологія майбутнього: уроки із сучасних досліджень свідомості / пер. з англ. Я. Винницької, О. Редчиць. Львів : Афіша, 2015. 328 с.
5. Філософські проблеми сучасно наукового пізнання : підручник для студентів-магістрів усіх спеціальностей і форм навчання / Я. Тарароєв та ін. Харків, 2023. 350 с.
6. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс. *Першоджерела комунікативної філософії*. Київ : Либідь, 1996. С. 84–91.
7. Berger P.L. The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics. Washington, D.C. : Grand rapids, 1999. 135 p.
8. Deleuze G. Difference and Repetition / transl. by P. Patton. New York : Columbia University Press, 1995. 350 p.
9. Foucault M. Sept propos sur le septième ange. Paris : Fata Morgana, 1970. 64 p.
10. Kuhn T.S. The Structure of Scientific Revolutions. 2nd ed. Chicago ; London : University of Chicago Press, 1970. 210 p.
11. Latour B. Nous n'avons jamais été modernes – Essai d'anthropologie symétrique. Paris : La Découverte & Syros, 1997. 211 p.
12. Latour B. Petite réflexion sur le culte moderne des dieux faitiches. Le Plessis-Robinson : Synthélabo groupe, 1996. 103 p.